

7. Бондарко А.В. Эксплицитность / имплицитность в общей системе категоризации семантики // Эксплицитность / имплицитность выражения смыслов. – Калининград – Светлогорск: Российский государственный университет имени Иммануила Канта, 2006 – С. 21–24.
8. Брусенская Л. А., Гаврилова Г. Ф., Малычева Н. В. Словарь лингвистических терминов [Текст] / Л. А. Брусенская и др. – Ростов н/Д.: Феникс, 2005. – 465 с.
9. Васильева Н. В., Виноградов В. А., Шахнарович А. М. Краткий словарь лингвистических терминов [Текст] / Н. В. Васильева и др. – М.: Рус. яз., 1995. – 175 с.
10. Грайс Г. П. Логика и речевое общение [Текст] / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. – М., 1985. – С. 217–238.
11. Ермакова Е. В. Многоаспектность проблемы имплицитности: имплицитность в языке и речи [Текст] / Е. В. Ермакова // Известия Саратовского университета. – 2009. – Т. 9. Сер. Социология. Политология, вып. 1. – С. 58 – 61.
12. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевого мышления [Текст] / С. Д. Кацнельсон. – Л., 1972. – 268 с.
13. Климзо Б. Н. Ремесло технического переводчика [Текст] / Б. Н. Климзо. – М.: Издательство: Р.Валент, 2006. – 508 с.
14. Корниенко Е. А. К вопросу об имплицитности в профессиональном тексте [Эл. ресурс] // [http://www.pglnu.ru/lib/publications/University_Reading/2009/ III/uch_2009_III_00017.pdf](http://www.pglnu.ru/lib/publications/University_Reading/2009/III/uch_2009_III_00017.pdf).
15. Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник [Текст] / Под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева и др.– М.: Флинта: Наука, 2003. – 840 с.
16. Лялина В. Н. Текстовая имплицитность как один из смысловых компонентов [Текст] / В. Н. Лялина // III Международные Бодуэновские чтения: И. А. Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания (Казань, 23–25 мая 2006 г.): труды и материалы: в 2 т. / Казан. гос. ун-т; под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2006.– Т.1. – С. 93–95.
17. Методические указания к лекционным и семинарским занятиям по дискурсу для студентов специальности "Теоретическая и прикладная лингвистика" [Текст] / Сост. М.А. Андросова. – Ульяновск: УлГТУ, 2008. – 77 с.
18. Молчанова Г. Г. Семантика художественного текста [Текст] / Г. Г. Молчанова. – Ташкент: Изд. ФАН Узб. ССР, 1988. – 244 с.
19. Никитин, М.В. Основы лингвистической теории значения [Текст] / М. В. Никитин. – М.: Высшая школа, 1988. – 358 с.
20. Обвинение не подтверждается материалами дела // Российская юстиция. – 2001. – № 7. – С. 73 – 75.
21. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Просвещение, 1976. – 543 с.
22. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
23. Селіванова Олена. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник [Текст] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
24. Солодилова И. А. Смысл художественного текста. Словесный образ как актуализатор смысла. Учебное пособие для студентов III курса [Текст] / И. А. Солодилова. – Оренбург: ГОУ ОГУ, 2004. – 153 с.
25. Филлмор Ч. Основные проблемы лексической семантики [Текст] / Ч. Филлмор // Зарубежная лингвистика III. Пер. с англ., нем., фр. – М.: Прогресс. 1999. – С. 301–310.
26. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language [Текст] / D. Crystal. – Cambridge University Press, 1995.
27. Homer B.D., Ramsay J.T. Making Implicit Explicit: the Role of Learning [Текст] / B. D. Homer, J. T. Ramsay // Behavioral and Brain Sciences. 1999. № 22. (5). P. 770.

Любов ШНУРОВСЬКА

УДК 811.111-26

БІЛІНГВІЗМ І БІКУЛЬТУРАЛІЗМ В ІНШОМОВНОМУ ДИСКУРСІ ІНДИВІДА

Стаття присвячена проблемі адаптації білінгва у новому лінгвокультурному просторі та соціокультурним факторам вияву інтерференції в іншомовному дискурсі індивіда.

Ключові слова: білінгвізм, бікультуралізм, білінгв, інкультурація, рідна/іноземна та первинна/вторинна мови, соціокультурна компетенція.

Статья посвящена проблеме адаптации билингва в новом лингвокультурного пространстве и социокультурным факторам проявления интерференции в иноязычной дискурсе индивида.

Ключевые слова: билингвизм, бикультурализм, билингв, инкультурация, родная / иностранный и первичная / вторичная языки, социокультурная компетенция.

The article focuses on the adaptation of bilingual in linguistic and cultural space and in the new socio-cultural factors and expression of foreign interference in the discourse of the individual.

Keywords: bilingualism, biculturalism, bilingual, inculturation, native / foreign and primary / secondary language, socio-cultural competence.

Посилення конвергентного розвитку мов і дедалі помітніша їхня інтеграція в процесі міжкультурної комунікації підвищують інтерес сучасних лінгвістів до вивчення як мовних, так і позамовних, а саме соціальних, культурних, етнічних, психологічних, ментальних особливостей і факторів спілкування (див., напр., [1; 2; 3; 4; 5; 7]). На сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки бікультуралізм, білінгвізм, іншомовна компетенція індивіда, а також міжмовна інтерференція все частіше стають об'єктами інтегрованих досліджень на перетинах психо-, етно- і соціолінгвістики, лінгвокультурології, теорії комунікації тощо.

З огляду на це, вбачається доцільним й актуальним розгляд білінгвізму й бікультуралізму як двох взаємодіючих когнітивних і комунікативних сутностей, що слугують середовищем виникнення іншомовної, зокрема просодичної, інтерференції. Поряд із цим, не слід оминати увагою й те, що іншомовна компетенція індивіда, як інтегрована єдність мовної, комунікативної та соціокультурної її складових, слугує один з найвагоміших детермінантів ступеня інтерферованості іншомовного дискурсу, а, відтак, відхилень білінгва від конвенцій іншомовної комунікативної поведінки в межах соціокультурного середовища, мова якого вивчається. Звідси й випливає необхідність поглибленого вивчення міжмовної інтерференції як ознаки вимовної культури двомовця.

У сучасній лінгвістиці поняття *двомовності* або *білінгвізму* тлумачиться як володіння двома мовами в різних сферах спілкування, одна з яких є рідною, а інша — набутою. *Двомовність* являє собою співіснування в мовній свідомості білінгва та почергову актуалізацію в мовленні двох мовних систем [8, 265]. У контексті теорії комунікації *двомовець* або *білінгв* є носієм двох мовних систем, який володіє кодами цих систем і механізмами їх перемикання та у процесі спілкування дотримується соціокультурних норм актуалізації засобів первинної і вторинної мов [6, 9-10; 1, 12, 154].

Розгляд міжмовної інтерференції вважаємо за необхідне розпочати з розрізнення таких ключових понять як рідна й іноземна та первинна і вторинна мови індивіда. Так, *рідною* називають мову, яка була засвоєна мовцем першою й актуалізація елементів якої супроводжується органічним поєднанням мовленнєвих і психофізіологічних механізмів двомовця. Актуалізація одиниць рідної мови релевантна соціокультурним нормам первинномовної комунікації. *Іноземну мову*, у свою чергу, розглядають як похідну, оскільки вимовні вміння й навички її актуалізації сформовані під впливом первинномовного досвіду й лише їхня автономізація під час інтенсивного іншомовного спілкування надасть їй статусу *другої мови* [3, 40]. *Первинною* є мова, актуалізація одиниць якої характеризується нерозривним зв'язком процесів мислення й мовлення індивіда. Актуалізація елементів *вторинної мови* здійснюється опосередковано, крізь призму первинномовного досвіду білінгва. У випадку, друга мова зберігає статус *іноземної/нерідної*, коли рівень володіння нею не дорівнює рівню рідної [там само, 29].

Синтез ряду лінгвістичних праць [1; 2; 6; 7 та ін.], присвячених проблемі двомовності, дає підстави розглядати це явище у психологічному, лінгвістичному й соціокультурному планах. У площині *психолінгвістики* білінгвізмом вважається процес співвідношення двох мовних систем у мовній свідомості індивіда та кореляції первинного і вторинного наборів артикуляційних й акустичних умінь і навичок білінгва під час породження й сприйняття ним усного іншомовного дискурсу [6, 12; 4, 98]. Це дозволяє індивіду почергово застосовувати контактуючі мовні системи і при цьому здійснювати свідомий/підсвідомий моніторинг актуалізації елементів кожної з них [8, 265].

Білінгвізм корелює з рівнем сформованості вимовних умінь і навичок, за яким розрізняють перцептивну, репродуктивну і продуктивну двомовність [3, 22-25]. Втім, звернемо увагу на те, що термін "перцептивний" не є дуже вдалим, оскільки він віддзеркалює лише другорядну складову явищ репродуктивного та продуктивного породження мовлення. Тому замість вказаного поняття вбачається виправданим вживання терміну "неусвідомлений", сутність якого відбиває глибоку природу наслідуваного оволодіння інтонацією. Зважаючи на це, під неусвідомленими вимовними вміннями й навичками двомовця ми пропонуємо розуміти його соціально набуту здатність розпізнавати і сприймати просодичні моделі іншомовного мовлення. Здатність білінгва зрозуміти й відтворити сприйняті ним на слух іншомовні моделі становить *репродуктивну* двомовність. *Продуктивний* білінгвізм, відповідно, виражається не лише у сформованості вищезгаданих умінь і навичок, але й у вмінні коректно актуалізувати одиниці іноземної мови відповідно до комунікативних потреб [3, 22-25].

Таким чином, у процесі комунікації в мовній свідомості білінгва формуються дві системи мовних одиниць, асоціацій та вимовних умінь і навичок [4, 199]. При цьому ефективність актуалізації елементів кожної з контактуючих мов передбачає "конкуренцію реакцій" двомовця на їхні сигнали. З цього

впливає, що міжмовна інтерференція, зокрема просодична, виникає тоді, коли більш стійкі первинномовні вміння й навички "витісняють" менш стійкі вторинномовні [5, 111].

Процес формування іншомовної компетенції, який передбачає засвоєння нової мовної й культурної норм, значною мірою ускладнюється конфронтацією первинної і вторинної мовних картин світу білінгва. Внаслідок цього, в мовній свідомості індивіда утворюється *апроксимована система*, що є проміжним кодом на рівні його внутрішнього мовлення й мислення [6, 14-16]. Отже, спілкуючись іноземною мовою на ранньому етапі її вивчення, двомовець актуалізує індивідуальний *інтерферований варіант*, який є проміжною змішаною системою первинної і вторинної мов, що становить перехідну іншомовну компетенцію двомовця, культурним корелятом якої, є *інтеркультура*. Така проміжна мовна система якісно й кількісно відрізняється від обох контактуючих мов, оскільки вона утворюється шляхом міжмовного ототожнення насправді різних елементів взаємодіючих мовних систем. Таким чином, для формування іншомовної компетенції та інтеграції двомовця в новому лінгвокультурному просторі йому необхідно перейти від стадії інтермови й інтеркультури до стадії абсолютного білінгвізму й бікультуралізму.

Процес інкультурації двомовця проходить у три етапи: початковий, медіальний і кінцевий білінгвізм [3, 134-138]. Перший етап становить *слабку* або *початкову*, тобто *субординативну* двомовність, на якому білінгв адаптується до нового культурного простору. На цьому рівні рідна мова становить попередній когнітивно-комунікативний досвід для іншомовного спілкування і є сукупністю способів формалізованих реалізацій вроджених акустичних та артикуляційних механізмів і співвідношення ментально-лінгвальної бази білінгва з інформацією про навколишній світ, що зберігається в його мовній свідомості. При цьому усний іншомовний дискурс індивіда кваліфікується як адаптивний, оскільки в ньому яскраво виражені ознаки первинної мовної системи. Другий, проміжний етап, характеризується тим, що в іншомовній поведінці, мисленні й мовленні двомовця одні елементи адаптовані, а інші ще ні, що є ознакою *медіальної* двомовності. На *кінцевому* етапі психічні реакції білінгва забезпечують правильність його іншомовного мовлення та асиміляцію індивіда в новій лінгвокультурі.

Розгляд міжмовної інтерференції та білінгвізму в межах соціокультурного підходу передбачає залучення *соціокультурної компетенції* мовця, під якою ми розуміють знання соціокультурного контексту актуалізації мовної й комунікативної компетенції. Крім цього, соціокультурна компетенція може розглядатися як результат сформованості й інтегрованого функціонування мовної й комунікативної компетенцій білінгва, що формується паралельно до них як їх фонові знання. Таку думку можна підтвердити тим фактом, що комунікативна і мовна компетенції індивіда формуються під впливом соціокультурного середовища і відображаються у свідомості мовця у вигляді культурно детермінованих когнітивних лінгвокомунікативних моделей і норм їхньої актуалізації, що й становить *соціокультурну компетенцію* індивіда.

Для визначення *рівня соціокультурної компетенції* мовця найбільш вичерпним вбачається використання трьох її вимірів, а саме: *соціолінгвістичної компетенції*, тобто того аспекту комунікативної мовної компетенції, що стосується стильового й соціально коректного вживання мови, соціопрагматичних правил усного мовлення; *соціокультурних знань*, які є складовою загального світогляду індивіда; *інтеркультурних навичок та вмінь*, тобто здатності пов'язати рідну й іноземну культуру, культурної чутливості та навичок ідентифікації і вживання різноманітних засобів спілкування з представниками цих культур, спроможності бути *медіатором* між рідною та набутою культурами й ефективно вирішувати питання міжкультурних непорозумінь.

Проведене на зазначених вище засадах багатофакторне дослідження специфіки інтонаційного оформлення інтерферованого англійського мовлення показало, що вивчення соціокультурних особливостей іншомовного дискурсу дозволяє не лише виявити порушення просодичної структури і смислу актуалізованих білінгвами іншомовних висловлень, але й встановити причини цих порушень, що впливають на сприйняття і розуміння англійського мовлення українців.

Під час аудитивного аналізу встановлено, що реалізаціям, озвученим носіями англійської мови, властиве членування на мінімальні синтагми (переважно одна-три ритмогрупи). Вказано закономірністю особливо вирізняються реалізації висловлень, які виражають директиви. Загалом, найбільш типовими ознаками усіх еталонних англійських висловлень, озвучених носіями англійської мови, є членування мовленнєвого потоку на дрібні синтагми, однакове виділення всіх повнозначних слів, ритмічність та ізохронність вимовляння наголошених складів, що сприяють динамічності мовлення. У зіставленні з вимовними зразками ритмічна структура висловлень, актуалізованих українськими мовцями з різним ступенем вияву просодичної інтерференції, руйнується через надлишкову кількість наголошених складів у інтонаційних групах (від чотирьох до шести і вище залежно від ступеня прояву інтерференції) при загальноприйнятому максимумі чотирьох наголошених складів в англійських інтоногрупах, що досягається в англійському мовленні українців вкрай рідко, як показали результати дослідження. Для більшої наочності проаналізуємо висловлення, у якому мовець розповідає про свою пристрасть до кулінарії і частування гостей різними оригінальними стравами.

У висловленні-зразку: *I like to wander round the supermarket, pick up some basic ingredients, go home and experiment. I love to look on people's faces when something they eat tastes good.* мовець із зацікавленням розповідає про своє улюблене заняття. Виділення повним наголосом смислових дієслів *like* і *love* у поєднанні із сповільненням темпу й висхідним термінальним тоном на ядерних складоносійх (*supermarket, ingredients, home, faces, eat*) у нефінальних синтагмах, плавним тембром сигналізують про те, що мовець є справжнім кулінаром-гурманом.

Просодичне оформлення реалізацій цього висловлення з *низьким* ступенем просодичної інтерференції збіглося з вимовними зразками. Утім, порівняно зі стандартними зразками комунікативні центри в інтерферованій групі реалізацій не марковані сповільненням темпу, що знижує емоційне насичення висловлень, наприклад: *I like to wander round the supermarket, pick up some basic ingredients, go home and experiment. I love to look on people's faces when something they eat tastes good.*

Група реалізацій аналізованого висловлення із *середнім* ступенем вияву просодичної інтерференції відзначена порушенням цілісності висловлення, що зумовлене виділенням ядерних складоносійх спадним термінальним тоном і відсутністю варіативності темпу й гучності на цих ділянках, що надає кожній інтоногрупі завершеності у зіставленні з вимовними зразками, наприклад: *I like to wander round the supermarket, pick up some basic ingredients, go home and experiment. I love to look on people's faces when something they eat tastes good.*

Найбільші відхилення від вимовного стандарту при дистрибуції фразового наголосу і виділенні наголошених складів зафіксовані у реалізаціях з *високим* ступенем вияву просодичної інтерференції. Для цих реалізацій притаманна завищена кількість слів з повним наголосом, виділення ядерних складоносійх спадним термінальним тоном у нефінальних синтагмах на відміну від висхідного тону в еталонних зразках, наприклад: *I like to wander round the supermarket, pick up some basic ingredients, go home and experiment. I love to look on people's faces when something they eat tastes good.*

У вимовних зразках, що виражають приємні спогади, мовець висловлює *захоплення, радість, гордість* з того, що він зміг досягти поставленої мети. Виділення висхідним рухом тону у такті та розширенням позитивним тональним інтервалом на стику передтермінальної і термінальної частин інтенсифікатора *absolutely* та скороченої заперечної форми модального дієслова *couldn't* виражає піднесений емоційний стан мовця: *It was absolutely exhilarating. I just couldn't believe I'd done it.* На відміну від вимовних зразків, у реалізаціях висловлень з *низьким* ступенем інтерферованості рівний рух тону у першій ритмогрупі у словах *absolutely* і *couldn't* у поєднанні зі спадним термінальним тоном і нульовим тональним інтервалом на стику передтермінальної частини і ядра свідчить про зниження рівня емоційного збудження мовця, наприклад: *It was absolutely exhilarating. I just couldn't believe I'd done it.* Просодичне оформлення аналізованих висловлень українськими дикторами відповідає англійській вимовній нормі і не спотворює їхній смисл і прагматичну ціленастанову, сигналізуючи про високий рівень сформованості комунікативної й соціокультурної компетенції двомовців. Утім, модифікація тонального інтервалу на стику передтермінальної частини і ядра, що нейтралізує емоційне забарвлення висловлень, свідчить про те, що диктори не є носіями англійської мови.

Реалізації досліджуваних висловлень із *середнім* ступенем просодичної інтерференції характеризуються відхиленнями від вимовного стандарту при актуалізації термінального тону. Середньо-знижений спадний термінальний тон висловлень-зразків трансформувалася у середньо-підвищений, що є доказом нерозуміння українськими двомовцями комунікативної ситуації, наприклад: *It was absolutely exhilarating. I just couldn't believe I'd done it.*

Висловлення, озвучені з *високим* ступенем інтерферованості, відзначені підвищенням тонального рівня їх початку, про що інформує середньо-підвищений передтакт, та актуалізацією висхідного термінального тону в середньо-підвищеній і середньо-зниженій зоні, що виражають *самовпевненість* мовця, наприклад: *It was absolutely exhilarating. I just couldn't believe I'd done it.* Таке просодичне оформлення висловлень є суттєвою ознакою вимовного акценту українських двомовців, надаючи англійському мовленню українців *неприродного, монотонного* звучання, що значною мірою ускладнює його сприйняття і розуміння носіями англійської мови.

Зіставний аналіз особливостей актуалізації стандартних й інтерферованих висловленнях засвідчив, що для висловлень з *низьким* ступенем просодичної інтерференції, як і для висловлень-зразків, найбільш типовим є низький рівний передтакт, тоді як у реалізаціях із *середнім* і *високим* ступенем інтерферованості переважає його рівний високий різновид. У вимовному зразку висловлення-роздуму *It takes a lot of effort, and sometimes a lot of time, but you can get there.* низький рівний передтакт, середньо-знижений висхідний термінальний тон у нефінальних синтагмах підводять слухача до основної думки – досягнення бажаного результату є можливим. Середньо-підвищений спадний термінальний тон у поєднанні з виділенням особового займенника *you* повним наголосом у фінальній синтагмі надає висловленню *переконливості* і *завершеності*. У просодичному оформленні висловлення з *низьким*

ступенем інтерферованості зафіксовано втрату повного наголосу на особовому займеннику *you*, що дещо послабило стимулюючу функцію висловлення та його спрямованість на слухача: *It takes a lot of effort, and sometimes a lot of time, but you can get there.* . Такі спрощення просодичної структури англійського мовлення спричинені недостатньо розвиненим мовним чуттям двомовців. Проте відповідність просодичного оформлення висловлення його смислу, прагматичній ціленастанові й вимовній нормі підтверджують високий рівень мовної культури українських дикторів.

Модифікації просодичної організації досліджуваного висловлення, актуалізованого з середнім ступенем інтерферованості, спричинили зміну смислу, надавши йому значення констатації факту: *It takes a lot of effort, and sometimes a lot of time, but you can get there.* . Середньо-підвишений спадний термінальний тон (*effort, time*) у поєднанні з високим рівним передтактом (*and, but*) порушують смислову й інтонаційну зв'язність висловлення, чим дезорієнтують слухача. У висловленні, реалізованому українськими двомовцями з високим ступенем просодичної інтерференції *It takes a ↑ lot of effort, and sometimes a ↑ lot of time, but you can get there.* , комунікативні центри виділені тональним підвищенням висхідного руху тону наступної ритмогрупи, що не відповідає вимовному зразку, а також сповільненням темпу й подовженням наголошеної голосної / : / у слові *lot*. Високий рівний передтакт у першій і фінальній інтоногрупі, велика кількість слів з повним наголосом в інтоногрупі у поєднанні зі зниженням тонального рівня початку термінального тону у фінальній синтагмі спотворюють смисл висловлення і надають йому значення *нетактовної ремарки*.

Результати аудитивного аналізу експериментального матеріалу показали, що найтипівшими порушеннями на просодичному рівні є відсутність варіювання темпу й гучності для вираження семантичного контрасту і виділення комунікативних центрів висловлень, некоректне просодичне оформлення основної і другорядної інформації, порушення інтонаційної і смислової зв'язності висловлень. Причинами зазначених порушень є надмірна кількість слів з повним наголосом в інтоногрупі й відсутність редукції ненаголошених голосних, а також загальне сповільнення темпу мовлення, некоректний поділ мовленнєвого потоку на інтоногрупи, модифікації інтонаційного контуру, що значною мірою впливають на сприйняття і розуміння смислу висловленого слухачем.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що інкультурація індивіда у новому соціокультурному просторі неминує повинна супроводжуватись перманентним і синхронним змістовим насиченням мовної свідомості білінгва елементами вторинної мови і культури. Цей процес передбачає формування системи знань про культуру вимови, що сприяють виробленню навичок їхнього практичного застосування. В ідеальному випадку до завершення процесу культурно-мовного становлення двомовної особистості змістове насичення її мовної свідомості, тобто культура вимови індивіда як структурована сукупність складових його змістових елементів, повинна в основі своїй поелементно повторювати або копіювати культуру вимови, що функціонує в навколишньому соціумі. При цьому, саме завдяки послідовному усвідомленню і практичному використанню індивідом сукупності ідентичних за своїм змістом взаємозалежних елементів взаємодіючих мовних і культурних систем досягається ефект інкультурації білінгва у новому лінгвокультурному просторі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайнрайх Уриель. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / Уриель Вайнрайх ; пер. с англ. Ю. А. Жлуктенко ; вступ. ст. В. Н. Ярцевой. — К. : Вища школа, 1979. — 263 с.
2. Валігура Ольга Романівна. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів : монографія / О. Р. Валігура. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. — 288 с.
3. Верещагин Евгений Михайлович. Психологическая и методическая характеристика двуязычия / Е. М. Верещагин. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. — 160 с.
4. Михайлов М. М. Двуязычие и взаимовлияние языков / М. М. Михайлов // Проблемы двуязычия и многоязычия. — М. : Наука, 1972. — С. 197—203.
5. Панфилов В. З. Взаимоотношения категорий языка и мышления при двуязычии / В. З. Панфилов // Проблемы двуязычия и многоязычия. — М., 1972. — С. 103—111.
6. Розенцвейг В. Ю. Основные вопросы теории языковых контактов / В. Ю. Розенцвейг // Новое в лингвистике : языковые контакты. — М. : Прогресс, 1972. — Вып. VI. — С. 5—22.
7. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму : монографія / Н. П. Шумарова. — К. : КДЛУ, 2000. — 283 с.
8. Crystal David. Cambridge Encyclopedia of Language / D. Crystal. — Cambridge : Cambridge University Press, 2002. — 480 с.